

Kritikai társadalomfilozófia

A *Magyar Filozófiai Szemle* 2016/4. számának fő témája a kritikai társadalomfilozófia. A beérkezett tanulmányok áttekintést adnak e gondolati hagyomány legfontosabb témáiról (elidegenedés, kizsákmányolás, történelmi materializmus, forradalmi szubjektum, osztályharc, tömegtermelés, politika, elismerés stb.), és történelmi értelemben is átfogó képet nyújtanak, hiszen Rousseau civilizációkritikájától egészen a kortárs kapitalizmus válságjelenségeinek taglalásáig terjednek.

Az első két írás a kritikai társadalomfilozófia klasszikus kérdéseit közelíti meg új szemszögből. Olay Csaba *Elidegenedés Rousseau gondolkodásában* című tanulmánya azt vizsgálja, hogy mi tekinthető az elidegenedés-koncepció előfutárának Rousseau filozófiájában. A tanulmány állítása szerint Rousseau-nál megjelenik ugyan az elidegenedés fogalmának számos mozzanata, de az más szerkezetű, mint Marxnál és követőinél. Rousseau egyenlőtlenséget tárgyaló második értekezése alapvetően azt állítja, hogy egyrészt az emberi lények észrevétlen rabszolgák, másrészt ezt a rabszolgaságot a társadalmi-kulturális fejlődés eredményezte. A tanulmány megmutatja, hogy az általános értelemben vett elidegenedés szerkezete leírható a birtoklás – elvesztés – (potenciális) visszanyerés sémájával, míg Rousseau-nál csak egy rövidebb változat található a hipotetikus birtoklás – elvesztés alakjában. Ezt a kettősséget a nem elidegenedett viszonyok eltérő értelmezésére (a múltbéli természetes állapot *versus* a jövőben elérendő kommunizmus állapota) lehet visszavezetni.

Szalai Miklós *A történelmi materializmus racionális rekonstrukciója felé* című tanulmánya arra tesz kísérletet, hogy politikai elfogultság nélkül, szigorúan tudományos módon vizsgálja a történelmi materializmust. A szerző ahhoz a hagyományhoz kapcsolódik, amely a négy nagy marxi téma (filozófiai antropológia, közgazdasági elmélet, történelemelmélet, jövőre vonatkozó vízió) közül a történelmi materializmust tartja a marxi filozófia legkomolyabb hozadékának, amely a leginkább hatott a társadalomtudományokra. A történelmi materializmus legnagyobb újdonsága és legfontosabb állítása az, hogy a történelmet nem nagy emberek tettei és nagy eszmék, hanem gazdasági determinizmus irányítja. Ez azonban alapvetően két történelemmagyarázó mechanizmust fed le: az egyik

szerint a gazdasági determinizmus lényege a termelőerők fejlődése, a másik szerint az osztályharc. A marxista történészek a két narratívát felváltva és egymással keverve alkalmazzák. A tanulmány bemutatja e két nagy narratíva történelemre való alkalmazhatóságát és az eltérő értelmezések közötti vitákat. A történelmi materializmus racionális rekonstrukcióját az teszi rendkívül érdekessé, hogy az egyes elméletek erős és gyenge pontjait konkrét történelmi példákkal és ellenpéldákkal lehet alátámasztani, amit Szalai Miklós írása meg is tesz.

A következő két írás a Frankfurter Iskola hagyományához kapcsolódik. Weiss János *A felvilágosodás dialektikájától a későkapitalizmus kritikai elméletéig* című tanulmánya a Frankfurter Iskola első generációjának, mindenekelőtt Adorno filozófiájának fejlődését elemzi. Weiss János azt vizsgálja, hogy a Frankfurtba való visszatérés után Adorno miként próbálja korábbi meglátásait kritikai társadalomelméletté transzformálni. *A felvilágosodás dialektikája* a szerző állítása szerint történetfilozófiai mű, amely a felvilágosodás és mítosz dialektikája révén egy univerzális civilizációtörténeti folyamatot ír le. Ez a leírás azonban csak társadalmi ellentéteket mutat fel. A kérdés az, hogy miként lesz ebből a társadalom kritikai elmélete. A tanulmány Adorno gondolkodásán belül a hatvanas évek első felére koncentrál, mert Adorno ekkor próbálta a legintenzívebb módon feltérképezni a társadalmi ellentmondásokat, másrészt pedig ennek az időszaknak a gondolkodása hatott leginkább a diákmozgalmak későbbi vezetőinek és résztvevőinek gondolkodására. A tanulmány állítása szerint Adorno társadalomról alkotott felfogását nem lehet egyetlen egységes képpé összeállítani, inkább „teorémák” együtteséről van szó, viszont ebben az időszakban Adorno kialakítja a kritikai elmélet általános keretét, amely reagál a Marx óta eltelt társadalmi változásokra és a megvalósult kommunizmus perspektíváját egy utópikus perspektívával helyettesíti.

Szüics László Gergely *Hányféleképp lehetünk szabadok?* című tanulmánya a Frankfurter Iskola kortárs törekvéseit vizsgálja Axel Honneth filozófiáján keresztül. A tanulmány Honneth azon gondolatmenetét rekonstruálja, amellyel a szabadság két típusa (pozitív és negatív szabadság) mellett egy harmadik típus, a szociális szabadság bevezetésének szükségessége mellett érvel. Honneth úgy véli, hogy a szociális szabadság fogalmára olyan igazságosságelmélet építhető, amely elsőbbséget élvez a szabadság más fogalmaira épülő elméletekkel szemben. A szabadság egyes típusairól szóló eszmetörténeti elemzéseket egyúttal az individuális szabadság szociálontológiai előfeltételeiről szóló elemzéseként is olvashatjuk. A negatív szabadság eszméjének képviselői a szabad cselekvés számára megkövetelt társadalmi kontextusnak. A pozitív szabadság képviselői szerint a szabad cselekvés a motivációk felülvizsgálatát követeli meg, így a morálisan kompetens és intellektuálisan felkészült személyek közötti dialógusok függvényének tekinthető. A szociális szabadság eszményének képviselői azonban az individuálisan szabad cselekvés akadálytalan végrehajtásának lehetőségét a má-

sok általi elismerés különböző formáinak kialakulásától teszik függővé. Ezáltal a szabad cselekvés társadalmi kontextusáról sokkal komplexebb képet adnak.

Az utolsó három írás a kortárs kritikai társadalomfilozófia radikális és szubverzív változataiba enged bepillantást Rancière, Žižek, Foucault és mások művein keresztül. Bagi Zsolt *Politikai cselekvés és új tömegtársadalom* című tanulmánya azt a kérdést vizsgálja Jacques Rancière filozófiáján keresztül, hogy miként értelmezhetjük újra a politikai közösség és a politikai alany fogalmait. Rancière a kortárs politikai szituáció minden problémájára konstruktivista választ ad: 1. a politikai közösséget konstruálni kell, 2. a politikai cselekvés szubjektuma nem előre adott, hanem a politikai közösség konstrukciója alapján jön létre 3. a szubjektum a politikai küzdelemben integrálódhat csak egy „mi” szubjektummá, 4. az általános mint „bárki” kell, hogy konstituáldjék a politikai küzdelemben. A politika posztmodern helyzete azt tette világossá, hogy minden egyes politikai mozgalomnak magának kell újra létrehoznia a politikai közösséget, amelynek javáért síkra száll. Rancière számára a „posztmodern állapot” univerzális tanulságokat hordoz, amely arra készit, hogy újrafogalmazzuk filozófia és politika viszonyát, nem pedig arra, hogy elvessük a filozófia emancipatorikus feladatát. A tanulmány amellet érvel, hogy Rancière nem relativista, hanem univerzalista értelmezést nyújt. Nem arról van szó, hogy a politikai közösség radikálisan változott meg a „posztmodern” korban, hanem arról, hogy már a régiek politikai közösségét is rosszul értelmeztük.

Kapelner Zsolt *Žižek és a forradalom dialektikája* című írása abból indul ki, hogy a kritikai elmélet korábbi generációja (Habermas, Fraser, Honneth) nem tulajdonított nagy jelentőséget a forradalom fogalmának, amely azonban az utóbbi két évtizedben újra a kritikai gondolkodás előterébe került (pl. Laclau, Negri, Badiou műveiben). A tanulmány Žižek forradalomról szóló elgondolásait elemzi. A tanulmány első két szakasza bemutatja az elmélet két központi elemét. 1. A totalitás negatív elmélete: noha a fejlett kapitalizmus rendszere totalitásként működik, e totalitás szükségképpen olyan inkonzisztenciáktól, befejezetlenségektől, hiányoktól terhes, melyek e rendszer megdöntésének alapjául szolgálhatnak. 2. Pozitív dialektika: a fejlett kapitalizmus kereteinek széttörésével nem jön létre egy immár valóban harmonikus és konzisztens totalitás, melyben felszámolódik az elidegenedés és elnyomás. Ellenkezőleg, fel kell vállalnunk, hogy a forradalmi terror, az erőszak és elnyomás nélkülözhetetlen része még az új, az igazságosabb világrendnek is. Ez a sajátos elméleti pozíció azonban lényegi problémákat eredményez a szerző szerint: Žižek elméletében ugyanis nem lehet lényegi különbséget felmutatni a forradalmi terror, illetve a forradalmat megelőző erőszak és elnyomás között, hiszen az erőszak célja mindkét esetben a szimbolikus rend stabilitásának megőrzése és mindkét esetben létrejön az elnyomottak kirekesztése.

Balogh Dávid *A forradalmi nem-szubjektum története* című írása az identitás vizsgálatait mint a későkapitalizmus kritikájának egyik lehetséges stratégiáját

elemzi. Ennek a gondolatnak az egyik előfutára Henri Lefebvre, akinek alapvető filozófiai ambíciója már a harmincas évektől kezdődően az volt, hogy a marxista szempont döntően anyagi, vagyis kvantitatív szempontokat elemző módszerét a jóléti társadalmak mindennapi életét vizsgáló kvalitatív, minőségi perspektívával gazdagítsa. A mindennapi életmód kritikája, aminek a középpontjában a szubjektum-elmélet áll, nem valami más, mint a klasszikus marxi kritika, hanem éppenséggel annak a folytatása és kiterjesztése abban a mértékben, ahogy a kapitalista piac terjedt ki radikálisan. Ennek következtében a baloldali aktivitás sem maradhat meg azon keretek között, ahol a klasszikus munkásmozgalom idején volt. A tanulmány állítása szerint már a hatvannyolcat előkészítő gondolati áramlatot is inkább a létező szubjektumtípusok felszámolásának szándék vezette. Hatvannyolcat követően pedig Foucault munkássága követi a szubjektum fogalmának kritikai újragondolását. A hálózati-digitális kapitalizmusban újraéledni látszottak azok a remények, amelyek minden technikai forradalom idején: hogy a fejlődés önmagában is emancipatorikus hatással jár. Ma már látszik, hogy hiába a kommunikációs forradalom segítségével egymásra lelő „sokaság”, ha a technikai fejlődés a kapitalizmus rendszerében jön létre, akkor a haladás eszközei a rendszernek történő kiszolgáltatottságot is fokozzák, még hozzá gyorsabban, mint a felszabadító potenciált.

E számunk Fórum rovatában Hankovszky Tamás *Az igazság logikája: Kant a formális és a transzcendentális logikáról* című írása szerepel, a Szemle rovatban pedig Bacsó Béla írása Ullmann Tamás *A láthatatlan forma* című könyvéről.

Ullmann Tamás